

ארץ הילדים - "בקיטנה"

מאת: ירדנה הדס ושולה איתן

דב סדן, בנסותו להגדיר את יאנוש קורצ'אק, אמר עליו שייחודו הוא בכך ש"כלל נושאו ופרטי נושאו הם אחד — עולמם של הילדים".

"הקייטנה" היא עולמו של ילד, הבא אליה כדי להינפש מעט מעולמו הקבוע, הקודר, עולם ילדי העוני היהודיים.

אין זה סיפור אוטופי כ"המלך מתיא הראשון", שכן אין הקייטנה גשלת ע"י ילדים, אלא ע"י מבוגרים, ה"מפריעים" לא פעם לחניכיהם הקטנים, בטויות קורי החלום והשחוק.

"הקייטנה" היא צירוף מופלא של תיאור אובייקטיבי, ערכים חינוכיים, אלגיה (המבכה עצבות עולמם של ילדים) והומור משתובב ומנחם.

הקייטנה היא גם מובלעת-קיום, הסוגרת על הילדים מפני כיעורו של העולם החיצוני, מאפשרת להם מעין "רובינזונאדה" ומעניקה להם מיופיו של הטבע, כשהיא מתרכזת בנפשם של ה"יוסקים" מושקים ו"שרוליקים" שבהי.

גנסה לעמוד על תכונותיו המיוחדות של הספר; גלויה קביעותינו בדוגמאות מתוך היצירה:
א. אותנטייות — הספר נפתח בהבטחת קורצ'אק, כי הכל בסיפורו יהא אמת ("שום דבר לא אבדה" — עמ' 5). ואמנם, תיאור התארגנות הילדים ליציאה נקרא כאילו צולם. אין המספר מייפה את הדברים, אינו מייחס לילדים כוחות שאין בהם אובייקטיבית, אינו מערב אגדה או אידיליה.

* יאנוש קורצ'אק, בקייטנה, תרגם: אריה בוכנר, הוצאת "יסוד", תל-אביב.
1. הספר, שנכתב בשנת 1910, נקרא במקורו: "יוסקים מושקים ושרוליקים".

ב. יסוד אלגני – המחבר אינו מנסה להסתיר את עצבונו הרב, הנובע מהכרת קשי חייהם של הילדים. כוחו של התיאור בכך, שאינו נסחף אל הפאתוס, והוא מזוג בחיך: אביו של פרידמן, האופה "חזר לפולין לאפות לחמניות לאחרים עד שירוויח לככר לחם לילדיו" (עמ' 15).

גם דיווח תמים לכאורה, של ילדים (במכתביהם להורים) כי "הם אוכלים חמש פעמים ביום", נוגע ללב במיוחד, באשר הוא מעמיד ענין, שהוא מנת חלקו של כל ילד גורמלי, כפלא, המוגש לילד-העוני ע"י הגהלת הקייטנה.

דוגמה אחרת, הקשורה לתחום הלבוש היא "כתונת 'לכשיגדלי'". הילד בן העוני אינו זוכה לבגד חדש המותאם למידותיו, אלא מקבל – מטעמי חסכון – לבוש שישמשו שנים מספר.

ג. הזמור – קורצ'אק הקפיד מאד על הזנה מלאה וטובה לילדי הקייטנה, אך אין הוא מטיף, כי האוכל נחוץ וחיוני. הוא מעיר בפשטות כי "לא לחינם כתב מלומד אחד, בספר עבה מאוד: אסור לתת גזר לזה שאינו אוכל דייסה בחלב".

– קשיים בתקשורת בין המדריכים לבין הילדים היהודיים, שאינם דוברי פולנית, היו בלי ספק מקור לתקלות מרובות. קורצ'אק מצטט את 'נאום הקבע' של ילדים אלה, בפנותם למדריכיהם: "או, או, או", שפירושו יכול להיות מ"חסר לי כפתור", או "עקץ אותי יתוש" ועד ל"איזה פרח יפה"...

פטליום בנוסח ילדי מהווה אף הוא מוקד, שאליו מתנקז, מדי פעם, ההומור הקורצ'אקי: "פעם אחת בעונה מוכרת לקרות משהו איום וגורא".

ד. פעלתנות – אמרנו בפתח דברנו, כי קורצ'אק אינו יוצר אידיליה של שהייה בקייטנה. אולם קיימות בטקסט כמה נקודות, המזכירות תיאורים אידיליים של ילדות בכפר. הספר עשיר בסיטואציות דינמיות, במשחקי-מלחמה, הפירת מבצר, בנייתו וההתבצרות בו, ואפילו שריפה מדומה, שיש לכבותה בששון.

ה. יסוד פיוטי – בד בבד עם האותנטיות הקנאית כמעט, שוזר קורצ'אק אל רקמת העלילה (שאינה בה מן הבדייוניות) גימי פיוט, שאינם גראים זרים, או חורגים במסכת שארג. הפיוט מצוי בעיקר בתיאורי הטבע, הוא צובע בצבעים חמים את הנוף:

"שמש גדולה, בהירה וטובה, של הכפר הפולני, מביטה על הילדים בחיך וברוך" (עמ' 48). או: "מישהו כישף את החורשה הקטנה של הקייטנה, ולמרות כל הטרדות והדאגות השמש זורחת ושמתה. ואם ישנם עננים, הרי הם מחייכים..."

כשגרוזובסקי עומד בלילה, באמצע האולם, ומנגן "לילה טוב", לנערים, ללא תווים – "כך

2. "יש בחיים שתי ממלכות" – אומר קורצ'אק – "ממלכת הבידור, הטרקלינים והבגדים המפוארים... וממלכה ענקית של דאגות, רעב ועמל מפרך" (עמ' 105).

3. מעניינת ההשוואה בין מוטיב זה ובין "דבר חביב קרה מזמן" מתוך: "שירים מכל הצבעים" מאת עודד בורלא.

4. ניתן להשוות את סדר יומם של ילדי הקייטנה עם תיאור יומו העמוס של וולווה ב"כחום היום" מאת שאול טשרניחובסקי; בענין הפעלתנות עיין הפתיחה ל"לביבות" מאת טשרניחובסקי.

שרים מיתרי הכינור ובאולמים הושלך הס, כי הנערים מקשיבים ומאזינים. ורק מאחרי החלונות הפתוחים, משוחחים האורנים עם עצמם ועם השמים" ... (עמ' 134).

אל הפיוט משתזרת גם הנימה היהודית, הזרות שבין המולדת הפולנית לבין בניה היהודים הקטנים:

"— שירה יפה! — אומרים האורנים (על השיר העברי) — אבל מדוע זה לא נבין את מלות השיר? " (עמ' 137).

בדומה לכך אומר קורצ'אק על השפה הפולנית, שבמקום מגוריהם מכירים אותה הילדים כשפת קללות והשפלות, שאף היא שינתה דמותה בבואה אל הקייטנה:

"כאן בכפר מחייכת אליהם השפה הפולנית בירק העצים ובוהר הקמה, משולבת ומשוזרת בשירה העליזה של צפרי היער, מבריקה כפניני הכוכבים, נושבת בגשיבת הרוח".

לצורך המאמר אנו עושות משהו מלאכותי, בהפרידנו את יסודות הסיפור למשפחותיהם, כאילו אין הדברים מארג חי ורוטט אחד.

ברור שלא כן הוא. לדוגמה: הפיוט, בקטע האחרון (על השפה הפולנית), מהווה בעת ובעונה אחת אף ערך חינוכי עליון, האומר כי לא הצבע הלשוני קובע את היחס בין בני האדם, אלא משהו גדול מזה, החבוי מאחרי השפה. השפה, בעצם, אינה אלא כחומר ביד דובריה.

ו. ההשתאות — והכוונה להשתאותם של ילדי העיר בקייטנה לתופעות הטבע.

הקצינו כאן סעיף מיוחד להשתאות זו, כיון שהיא עוברת כחוט השני בספר. ואולם, מאלי יובן, כי היא אינה חוט נפרד, אלא מהווה, לא פעם, תרומה להומור או לפיוט גם יחד.

פגישות הילדים העירוניים עם בעלי-חיים, צמחים, ותופעות נוספות שמקורן בהווי הכפר והטבע — חוזרות שוב ושוב, כשהפליאה הילדית מודגשת בהם:

החל מן הילד התמה על צמיחת עלי תפוחי-האדמה (עמ' 14), דרך הקטעים הנפלאים המתארים את צפיית הילדים לצאתו של החילוון, התרגשותם למראה יופיה של הצפרדע (עמ' 120, 123), וכן יחסם לפרפרים (עמ' 79), או החלטתם ש"שם, במרחק, במקום שהשמיים נשענים על היער, שם סוף העולם" (עמ' 123).

ו. ערכים חינוכיים — בדרך כלל נודף ריח לא נעים מאספקטים חינוכיים, הקונים להם שביטה בספורה. הדברים עלולים להישמע יבשים וסכולסטיים, מעין הטפת מוסר. ואולם אצל קורצ'אק אין הטפה ואין הכוונה. הדברים זורמים בחיי הקייטנה והקורא הצעיר סופג לתוכו מלאי של קריטר-יונים מוסריים וערכים חינוכיים, בלא שייתן את לבו או את דעתו על כך, לאחר מכן, חזקה על ניצנים אלה שימשיכו לגבוט בו, בעיקר אם יקבלו סיוע (כמובן, לא בצורת הטפה...).

הערכים החינוכיים מהווים כמעט את השתי לעומת העלילה והתוכן שהם הערב בסיפור זה. ננסה, אפוא, לסקרם, בראשי פרקים בלבד:

התמעטות הלאווים בחיי הילדים בקייטנה (עמ' 12); שמחת החופש המעלה את ערך העבודה (עמ' 12, 13); העובדה כי הילדים עצמם הם הנבחרים לשפוט את המפירים את הסדר; והמומנטים, בהם הילדים הם הנותנים את הציונים למעשיהם הטובים והרעים גם יחד; ולבסוף, רעיון הפליחה, המחלחל בדפי הספר, "לסלוח צריך כאשר הנאשם הוא טפשו, קטן, או עני ומוזנח ואינו רע" (עמ' 138). כל אלה הם רק קצת מן הקצת מן היופי המחנך האצור בספר.

הבנת הילד מעשירה את הסיפור, והוא הדין בכבוד העמוק, שרוחש המספר לצערם ולדמעוניהם של פעוטים:

"כאשר אדם מבוגר מתעצב, הוא יודע שהיגון יחלוף ושוב יהיה שמח. כאשר ילד בוכה, גדמה לו כי מעתה תמיד יבכה, תמיד יהיה אומלל" (עמ' 131).

הבינה הסולחת את התנהגותו של אנשל מועברת ע"י המחבר לקוראיו:

"הילדים לא ידעו כי לא מלידתו היה אנשל רע ונרגן. בתחילה היה רק מכוער וחלש ולא רצו לשחק איתו, ולכן חדל לאהוב את הנערים והחברים" (עמ' 131).

לענין זה משתייך גם תיאור הידידות הנפלאה בין חיים (הילד החזק, היודע ל"תת בשיניים"), ובין צ'רנצקי, הבוהה וחולם בהקיץ (אשר המתין פעם ליד עץ כדי שהצפור "תענה" לו), והחסות אשר פורש החזק על החלש, כשהאחרון "מעביר" אליו מן ההסתכלות ביפה ובפלאי.

מציאות ודמיון, מעש ופיוט, מטען חינוכי ומשובה — בזכות כל אלה נשארים ילדי־הקייטנה צעירים תמיד, למרות העובדה ששבעים שנה (בקירוב) חלפו מאז לידתם הספרותית⁵.

5. חזור וראה הערה מס' 1.